PROZALÍQ SHÍǴARMADAN SAXNAǴA: MAZMUNNÍŃ SAQLANÍW PRINCIPLERI

Ismailov Ajiniyaz Esbergenovich – *oqıtıwshı*
Esxil1988@gmail.com
ÓzMKÓMI Nókis filialı

ОТ ПРОЗАИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ К СЦЕНЕ: ПРИНЦИПЫ СОХРАНЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ

Исмайлов Ажинияз Есбергенович – *преподаватель*
Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

FROM PROSE TO STAGE: PRINCIPLES OF CONTENT PRESERVATION

Ismailov Ajiniyaz Esbergenovich – *teacher*
Nukus branch of the Uzbek State Institute of Arts and Culture

Tayanısh sózler: teatr, dramaturg, aktyor, rejissyor, spektakl, dóretiwshi, repertuar, dekoraciya.

Rezyume. Bul maqalada qaraqalpaq mámleketlik jas tamashagóyler teatrında M.Nızanovtıń “Ashıq bolmaǵan kim bar” romanı tuykarında saxnalastırılǵan usı atamadaǵı spektakl tallanadı. Inscenirovkada avtor ideyasınıń tuwrı jetkeriliwi máseleleri teatrtanıwshılıq kózqarasınan talqılanadı.

Ключевые слова: драматург, театр, актёр, режиссёр, спектакль, создатель, репертур, декорация.

Резюме. В данной статье анализируется одноимённый спектакль, поставленный на сцене Каракалпакского государственного театра юного зрителя по мотивам романа М. Низанова «Ашық болмаған ким бар». Рассматриваются вопросы адекватной передачи авторской идеи в инсценировке с точки зрения театроведения.

Key words: theater, playwright, actor, director, play, creator, repertoire, decoration.

Summary. This article analyzes the stage production of the play of the same name, performed at the Karakalpak State Youth Theater, based on M. Nizanov’s novel *“Ashıq bolmaǵan kim bar”* The issues of accurate representation of the author’s idea in the dramatization are examined from the perspective of theater studies.

Kirisiw. Proza janrındaǵı shıǵarmalardı saxna ushın beyimlestiriw (inscenirovka islew) quramalı hám kóp basqıshlı dóretiwshilik process esaplanadı. Bul proceste rejissyor tek ǵana ádebiy tekstti qısqartıw yamasa qayta dúziw menen shuǵıllanıp qoymastan, al onı saxnalıq kórsetiw quralları arqalı jańa kórkem formaǵa keltiredi. Sonlıqtan, prozalıq shıǵarmalardı saxnalastırıwda bir qatar áhmiyetli faktorlarǵa ayrıqsha itibar qaratıw talap etiledi. Bul maqalada Qaraqalpaq mámleketlik jas ta mashagóyler teatrında M.Nızanovtıń "Ashıq bolmaǵan kim bar" romanı tuykarında saxnalastırılǵan usı atamadaǵı spektakl tallanadı. Inscenirovkada avtor ideyasınıń tuwrı jetkeriliwi máseleleri teatrtanıwshılıq kózqarasınan talqılanadı.

Usıllar. Bul ilimiy maqala temasın sáwlelendiriwde sıpatlawshı, klassifikaciyalıq, tariyxıy-salıstırmalı, kontekstual hám kompleksli qatnas tallaw usılları qollanıldı. Izertlew procesinde prozalıq shıǵarmanıń saxnalıq talqılawı, atap aytqanda, onıń inscenirovka procesinde mazmunınıń saqlanıw principleri teoriyalıq hám ámeliy jaqtan tallandı. Sonday-aq, shıǵarmanıń ádebiy teksti hám onıń saxnalıq variantı óz-ara salıstırmalı úyrenilip, avtor ideyasınıń saxnada qay dárejede adekvat kórsetilgenin anıqlawǵa ayrıqsha itibar qaratıldı. Izertlew zamanagóy teatr tanıwshılıq hám ádebiyat tanıwshılıq qatnasları tiykarında alıp barılıp, saxnalastırıw procesindegi kórkem sheshimler, dramalıq qurılıs hám obrazlar sisteması kompleksli túrde tallandı.

Nátiyjeler hám talıqlaw

Muhabbat temasındaǵı saxna shıǵarmaları ádebiyattıń qaysı janrında jazılıwına qaramastan, ol dáwir, mákan tańlamaǵanı ushın da qaysı waqıt saxnaǵa qoyılsa da óz ıqlasbentlerine iye bola beredi. Sonday shıǵarmalardıń biri – M.Nızanovtıń “Ashıq bolmaǵan kim bar” romanı inscenirovkaǵa aylandırılıp, Qaraqalpaq mámleketlik Jas tamashagóyler teatrınıń repertuarına gózzal muhabbat tarıyxın sáwlelendiriwshi jańa spektakl bolıp kiritildi. Ádette inscenirovka islengen proza janrındaǵı shıǵarmanı oqıǵan tamashagóyler onıń saxnadaǵı variantı qanday bolǵanına qızıǵıwshılıq oyanıp, tamashalawǵa baradı. Bul bolsa olardıń eki janrdaǵı shıǵarmanı salıstırmalı talqılawǵa alıp keledi. Haqıyqatında da inscenirovkaǵa aylandırılıp, saxna júzine alıp shıǵılıp atırǵan roman hám povestler avtor aytpaqshı bolǵan ideyanı tuwrı sáwlelendirip berip atırma? Keń kólemli shıǵarmanıń eń áhmiyetli táreplerin

rejissyor názerden qashırıp qoymadıma? Waqıyalar barısında hár qaharman tágdirine toqtap ótetuǵın prozanıń saxna variantındaǵı syujetler liniyası úziliske túspedime? Bul sıyaqlı sorawlarǵa teatrtanıwshılıq kóz-qarastan "Ashıq bolmaǵan kim bar" spektakli mısalında juwap tabıwǵa háreket etemiz.

Avtor Muratbay Nızanovtıń bul romanın Qaraqalpaq mámleketlik Jas tamashagóyler teatrınıń jas talantlı rejissyorı Sultanbek Qallibekov inscenirovka islep, ózi saxnalastırdı. Teatr xudojnigi Salawat Dawletov bolsa saxna bezek jumıslarına juwapker boldı. Perde ashılǵan soń tamashagóydi ózine tartatuǵın dáslepki kórinis bul saxna dekoraciyası sanaladı. Biraq bul spektaklde birde bir artıqsha yaki kózge taslanatuǵın dekoraciyanı ushıratpaymız. Saxna artındaǵı fon sur-qara reńde, saxna ortasında otırǵısh ornatılǵan.

Ekspoziciyada bas qaharman Nursulıw (akt. Gulshexra Japarova)dıń tórkinlep kelgenin hám anası menen bolǵan sáwbetten onıń kóp kúnlerden berli óz úyinde uyqlay almaǵanın ańlaymız. Ana (Roza Piyazova) óz qızına pármana bolıp, onıń uyqısızlıǵınan qáweterlenedi. Nursulıwdıń ne ushın uyqısızlıqqa ushıraǵanına anıqlıq kiritiw ushın biz keyingi saxnada onıń óspirimlik dáwirine túsip qalamız. Yaǵnıy waqıyalar aylanbası (kolcovoy) tamashagóyler názerine usınıladı.

Nursulıw ózleriniń kóshesine jaqında kóship kelgen, jası ózinen ádewir úlkenirek kórkem jigit Ismaylǵa ǵayıbana kewil qoyadı. Onıń basqa jigitlerge salıstırǵanda ózine itibar berip júriwi, kiyiniwi, ózin tutıwı hám qolında hámiyshe portfel uslap júriwi sıyaqlı ózgeshelikleri Nursulıwdıń bala júregine álle qanday sezimlerdi salıp qoyǵan edi. Hár kúni azanda Nursulıw óz dárwazasın sıǵalap Ismayldı kútip turadı hám oǵan bildirmesten sırtınan kózden ǵayıp bolǵansha shıǵarıp salıp kúnlerdi ótkeredi. Olardıń dáslepki júzlesiwi tosattan júz beredi. Ismayl bosap qalǵan sigareta qutısın kósheniń qay jerine taslawdı oylap turǵanında Nursulıw onıń aldına shıǵıp qutını beriwdi soraydı. Boy jetpegen qızdıń bul qızıǵıwshılıǵın ersi kórgen Ismayl "bunı saǵan uslawǵa bolmaydı", dep ketip qaladı. Arıraqqa aparıp taslaǵan qutını Nursulıw izlep tawıp aladı hám onı ózi úyine aparıp, hár kúni qutıdaǵı sigaretanıń iysin iyskep júredi. Bul onıń sigareta iysine qumarlıǵınan emes, ol qutı Ismaylǵa tiyisli bolǵanı ushın onı ózi menen birge alıp júrdi. Anda-sanda onı iyskep ǵayıbana ashıǵınıń iysin túygendey boladı. Usılay Nursulıw Ismaylǵa sırtlay ashıq bolıp júre beredi. Biraq jigittiń bunnan sirá xabarı bolmaydı. Sol arada Ismayl ózi unatqan qız Xanzadaǵa kóp qıyınshılıqlardan soń úylenedi. Ózine kelgen jawshılardıń birde birewine razıshılıq bildirmegen Nursulıw Ismayldı jaqsı kóriwden toqtamaydı hám olardıń arasındaǵı shınayı muhabbattı qızǵanıp jasaydı. Waqıyalar barısında Xanzada menen Ismayldıń baxıtlı kúnleri uzaqqa sozılmaǵanına gúwa bolamız. Xanzada qásteligi sebepli qaza tabadı. Jalǵız qalǵan Ismaylǵa kóp hayal-qızlardıń ishq xatların jibergenin keyingi saxnada Nursulıwdıń dostısı (aktrisa Gulayım Seytimova) bayan etedi hám Ismayldan ayırılıp qalmawdı Nursulıwǵa usınıs etedi. Keyingi saxnada muzikalı fon astında Nursulıw Xanzadanıń basındaǵı oramaldı áste suwırıp aladı da óz basına saladı. Bul háreketten Nursulıwdıń Ismaylǵa turmısqa shıqqanın túsinip jetemiz. Nursulıw uzaq jıllar kútken muhabbatına eristi. Biraq baxıtlı demler kópke sozılmadı. Ol turmısınıń dáslepki kúnlerinde-aq, Xanzadanıń ruwxın kóredi. Ruwx Nursulıwdı bir nápes te tınısh qoymaydı. Waqıya basındaǵı uyqısızlıq sebebi usınnan kelip shıqqanın kitap penen tanıs bolmaǵan tamashagóy soń ańlap jetedi. Gipnoz saxnasında bolsa gipnozshınıń basqa qatnasıwshılarǵa gipnoz islegende olardıń keyingi tágdirin ayttırǵanı, biraq 40 jastaǵı Nursulıwdıń keleshegi tek sol 40 jası menen tawsılǵanınan, onıń ómiriniń aqırlap qalǵanın tamashagóy sezedi. Haqıyqatında da, Nursulıw kópke barmay ólim tabadı. Kitapta onıń óz janına qaslıq etkeni jazıladı, biraq spektaklde bul saxna kórsetilmegeni menen Nursulıw Ismayldıń qıyalında aqıldan azǵan hayal emes, gózzal Nusulıw bolıp qalıwın qálegeni óz tilinen bayanlanadı. Jigirma eki kúnlik uyqısızlıq Nursulıwdı erte ómirden alıp ketedi hám spektakl qayǵılı juwmaq tabadı.

Rejissyor shıǵarmanıń tiykarǵı ideyası hám avtor koncepciyasın tereń túsinip alıwı zárúr. Sebebi, hár qanday inscenirovkanıń tabısı avtor tárepinen alǵa qoyılǵan kórkem ideyanıń durıs hám anıq kórsetiliwine baylanıslı. Shıǵarmanı saxnaǵa beyimlestiriw procesinde ayırım epizodlar qısqartılıwı yamasa ózgertiliwi múmkin, biraq bul ózgerisler shıǵarmanıń mazmunlı yadrosına zıyan jetkermewi kerek.

Spektakl rejissyorı S.Qallibekov jas bolıwına qaramastan, óz isine professionallıq jandasqanın kóremiz. Áweli, proza janrın saxnaǵa beyimlestiriwdiń ózi múshkil is ekenin atap ótiw orınlı. Al, onı is-háreketke aylandırıw, uzaq sóz etilgen waqıyalardı bir jipke diziw onnan da qıyın is. Fabulanı durıs qoyıw, spektaklde júdá áhmiyetli. Spektakldi shıǵarma menen salıstırmalı analizleytuǵın bolsaq rejissyordıń bir qansha tabılmaların kóriwimizge boladı. Xanzadanıń dúnyadan ótiwi hám onıń ornına Nursulıwdıń barıwı kitapta uzaq sóz etiledi. Al bul saxna spektaklde bir ǵana háreket penen kórsetiledi: Nursulıw muzikalı fon astında áste aqırın Xanzadanıń basındaǵı oramaldı suwırıp alıp ketedi hám onı óz basına taǵadı. Yaǵnıy

spektaklde biz Nursulıwdıń Ismaylǵa turmısqa shıqqanın usı háreket arqalı ǵana ańlap alamız. Al, shıǵarmada bolsa hayalsız qalǵan Ismaylǵa Nursulıwdıń turmusqa shıǵıwı ańsat bolmaǵanın oqıǵanbız. Bunnan soń hár kúni Xanzadanıń ruwxın kórip, aqıldan azıp atırǵan Nursulıwdıń bul saxnasın da spektaklde artıqsha dialoglarsız, hárekette kórsetiledi. Sur-qara reńli fonǵa rolik ornatılǵan bolıp, ol háreketke kelip júre baslaydı. Diywal tap Nursulıwdıń ústine bastırıp kiyatırǵanday etip saxnalastırılǵan. Bul háreket bir neshe márte qaytalanǵan soń Nursulıw ábden aqıldan azıp atırǵanday kórinedi hám sońında saxna ortasında saya arqalı Xanzadanıń kelbeti kórsetiledi. Nursulıw onı tanıydı hám onı ózi menen birge alıp ketiw ushın kelgenin ańlaydı. Usı saxna arqalı Nursulıwdıń tágdiri ólim menen juwmaqlanǵanın kóremiz hám spektakl usılay juwmaq tabadı.

Rejissyor S.Qallibekovtıń aldınǵı jumısların da talqılay otırıp onıń óz qol tańbasına iye kenliginiń gúwası boldıq. Rejissyor derlik saxna bezeklerinen, rekvizitlerden ónimli paydalanbaydı. Ol óz spektakllerinde qaharmanlarınń ishki keshirmelerin sol arqa fonǵa baylanıstıradı. Jáne bir rejissyor hám xudojniktiń tabılmalarınıń biri bul - Ismayldıń anası menen jas waqtında ızǵırınlı suwıqta qalıp ketiw saxnasın haqıyqıyday etip kórsetip berdi. Balanıń ayaǵına jawın suwı kirgenin onıń ayaq kiyiminen tógilgen suw arqalı kóriwimizge boladı. Al qarlı boranlı kúndi bolsa solay kórsetken, tap saxnada haqıyqıy qar jawıp atırǵanday boldı. Arnawlı apparattan joqarıdan mayda qar bóleklerine uqsas nárse jawadı, muzikalıq effektte boran sesti berilgen.

Inscenirovkada dialog hám monologlardı jaratıw procesi de ayrıqsha itibardı talap etedi. Proza tekstinde avtor bayanı ústinlik etse, al saxnada bolsa dialoglar tiykarǵı kórsetiw quralına aylanadı. Sol sebepli, rejissyor ishki keshirmelerdi dialog, monolog hám saxnalıq háreket arqalı bildiriw jolların izlep tabadı. Sózdiń tábiyiyligi hám obrazlardıń janlılıǵı saxna tásirsheńligin arttıradı.

Juwmaqlap aytqanda, prozalıq shıǵarmalardı saxnaǵa beyimlestiriw procesi rejissyordan tereń tallaw, dóretiwshilik qatnas hám joqarı dárejedegi kórkem talǵamdı talap etedi. Bul processte avtordıń ideyasın saqlaǵan halda onı saxnalıq kórinis quralları arqalı jańa formada talqılaw tiykarǵı wazıypa esaplanadı. Rejissyordıń sheberligi áyne tekstti saxnalıq pikirge aylandıra alıwında kórinedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Arastu. Poetika. – T: Yangi asr avlodi, 2012.
2. Ansatbaev N. Teatr hám aktyor, sabaqlıq. 2020.
3. Dramanıń túp nusxası.
4. Ismaylov Ajiniyaz. "Qirol» ning yangi talqini" Journal of Culture and Art 1.3 (2023): 69-74.
5. Darushova, Darixa Kadirniyazovna. "YOSH REJISSYORNING YANGI TALQINDAGI SPEKTAKLI." Oriental Art and Culture 5 (2024): 656-658.
6. Darushova, Darixa Kadirniyazovna. "DOLZARBLIGINI YO'QOTMAGAN ASARNING QORAQALPOQ SAHNASIDAGI TALQINI." TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR 1.1 (2025): 355-358.
7. Darushova, D.K. "YAXSHI DRAMATURGIYA VA REJISSYOR YECHIMINING UYG 'UNLIGI." Inter education & global study 3 (2025): 628-635.